

ANTIQUITATES ROMANAE – UČEBNICE STAROVEKU Z PROSTREDIA JEZUITSKEJ TRNAVSKEJ UNIVERZITY

Erika Juríková

1. Úvod

Storočia pred reformáciou až do osvietenstva, teda dlhé časové obdobie, historickým vedám a vedomiu veľmi neprialo.¹ Kým situácia v 16. a 17. storočí sa niesla v znamení vojenských a politických stretov a stabilizácie jednotlivých konfesií, z pedagogickej stránky pod vplyvom stanovených teologických a filozofických cieľov, osvietenstvo bolo naklonené najmä exaktným vedám a reálnym predmetom. Brzdiacim momentom bol aj stav, keď sa história síce dostala do okruhu univerzitných disciplín, ale v porovnaní s teológiou a právom sa musela uspokojiť s menšou akademickou obľubou.

História totiž dlho nemala úroveň plnohodnotnej vedy, nové výzvy jej prinieslo obdobie humanizmu, a to najmä v podobe prípravy kritických vydaní klasických autorov. Stále však ostávala pomocnou vedou pre rétorické argumenty a exemplá, či vysvetlenia pri výklade Biblie. Chýbala jej aj príprava budúcich učiteľov. S výnimkou jezuitského rádu až do 18. storočia neexistovalo cieľené a profesionálne učiteľské vzdelávanie, čiže univerzity neopúšťali pripravení historici, ktorí by následne nastupovali do škôl.²

Samotné slovo história sa pôvodne spájalo s inými predstavami. Tento pojem v sebe zahŕňal jednotu priebehu dejov, bol vnímaný ako „konglomerát“ dianí, plynutí, osudov, rozprávání. Cieľom takéhoto vnímania bolo upevniť určitý obraz, resp. predobraz, z ktorého bolo možné poučiť sa, ako svet a život plynul, či ako sa správať a zachovať v rôznych situáciách. Krokom vpred z tohto stavu bola činnosť bollandistov, ktorí k svojim cieľom napredovali hlbším pramenným výskumom. Popri cirkevných dejinách sa do popredia posunuli politické dejiny. Spomenúť treba aj prepojenia s geografiou,

¹ Článok je písomným výstupom z medzinárodného kolokvia, ktoré usporiadalo Výzkumné centrum pro soudobé dějiny, historickou paměť a kulturní dědictví (1800–2000) v rámci riešenia projektu IP Slezskej univerzity Posílení internacionalizace a interdisciplinarit výzkumných center se zaměřením na kulturní dějiny.

² PORIEZOVÁ, Miriam: *Vydávanie odbornej a vedeckej literatúry trnavskou akademickou tlačiarňou 1648–1773*. Bratislava 2009, s. 74. (dizertačná práca obhájená na Katedre knižnej a informačnej vedy.)

ktorá sa spolu s dejepisom vyučuje v niektorých krajinách dodnes, resp. učiteľ dejepisu vyučuje aj zemepis.³

Historické myslenie a spisba sa v Uhorskom kráľovstve v období do polovice 17. storočia formovali vo viacerých prúdoch. V popredí záujmu stáli hlavne kronikárske diela, napr. v zahraničí často vydávaná a do rôznych jazykov preložená dvorská kronika Antonia Bonfiniho (1427–1502) *Rerum hungaricarum decades quatuor*, ktorej prvé vydanie pripravil trnavský rodák humanista Ján Sambucus (1568).

Na druhom mieste bola obľúbená historická beletria dokumentárnej povahy, ktorá sa objavila v dielach Jána Jesenia, Jakuba Jakobe a Jána Kalinku. Tretiu skupinu tvorili historické spevy, pestované predovšetkým u nižších vrstiev.⁴

Dejepisectvo od druhej poloviny 17. storočia predstavovalo v námetoch i forme úplne odlišné obdobie, v ktorom často rezonovala na strane evanjelickej spisba obrannej povahy, autobiografická próza so subjektívne poňatým historickým materiálom, ktorého zdrojom bol protireformačný boj a s ním súvisiace rekatolizačné snahy. Tento smer predstavujú diela Štefana Pilárika, Tobiáša Masníka, Joachima Kalinku, Daniela Krmana, Mateja Bahila. Do skupiny didaktickej poézie s historickou reflexiou patrila napr. tvorba Jána Milochovského a Hugolína Gavloviča.

Celkovo uhorské dejiny do začiatku 18. storočia svojím charakterom a metódami neprekročili úroveň kronikárskej spisby. Odborná historiografia ako disciplína sa vyvíjala po prelome storočí a to v určitej podobe u polyhistorov, akým bol napr. uhorský vzdelanec Matej Bel, a na jezuitských univerzitách v Trnave a Košiciach.

2. História na Trnavskej univerzite

V súlade s dobovou charakteristikou a vymedzeniami možno históriu na Trnavskej univerzite označiť po dlhý čas ako odbor bez oficiálneho statusu. Hoci historické vedy nestáli v popredí záujmu, postupne budovaná, bohatá univerzitná knižnica disponovala titulmi z oblasti dejín. Potvrďuje to aj katalóg univerzitetnej knižnice z roku 1690, registrujúci tematicky pestrú skupinu historických diel. Oddiel *Historici* obsahuje približne 217 titulov, pričom tento počet by sa samozrejme zvýšil, ak by sme brali do úvahy viac-

³ KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. 2. přeprac. a dopl. vyd. Praha 1997, s. 114–119.

⁴ ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry*. Zv. I. (9.–18. storočie). Bratislava 2002, s. 192.

násobné vydanie jednotlivých titulov.⁵ Až na výnimky ide o diela vytlačené v zahraničí, často viacväzkové, tematicky orientované na politické dejiny, životopisy a dejiny národov. Do úvahy treba vziať aj skutočnosť, že v priebehu rokov sa počet týchto titulov zvyšoval.

Samostatná katedra histórie bola na filozofickej fakulte zriadená až po reforme univerzity uskutočnenej v roku 1769, na sklonku účinkovania univerzity. Rovnaká situácia bola aj na ostatných vzdelávacích inštitúciách. Záležalo na nich, ako si určili rozsah výučby; história bola väčšinou len súčasťou náplne hodín poetiky a rétoriky. Až 18. storočie prinieslo činnosť samostatných katedier histórie. Novozriadená katedra na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity zastrešovala dva predmety, a to históriu a rečníctvo, zatiaľ čo cirkevné dejiny a cirkevné rečníctvo boli v kompetencii študijného plánu na teologickej fakulte.⁶

Ako dokladá štruktúra študijného plánu, samostatnému vyučovaniu histórie sa dlhý čas nevenovala pozornosť. V gymnaziálnych triedach bola včlenená do disciplíny zvanej *eruditio*, ktorá čerpala „ex historia et moribus gentium, ex auctoritate scriptorum, ex omnia doctrina“, teda z histórie, národopisu, literatúry a všetkého poznania, ako je uvedené v *Ratio studiorum*.⁷ Výklad o dejinách bol súčasťou výučby v dvoch triedach, poetickej a rétorickej. V triede poetiky sa končilo štúdium latinskej syntaxe a učivo sa preberalo priamo čítaním z diel klasických autorov. Z historikov študenti čítali a vykladali Sallustia, Caesara, Cornelia Nepota, Curtia, Livia a Tacita. V najvyššej, rétorickej triede sa aplikovali získané teoretické vedomosti z latinského jazyka do praxe. Odporúčalo sa upriamiť pozornosť študentov na vybrané oblasti z antických reálií a dejín, ale len v súvislosti s čítaným originálnym textom. Súčasťou výučby bolo aj štúdium gréčtiny, pričom potrebné zručnosti sa cibrili čítaním upravených diel vybraných gréckych autorov, z historikov to boli napr. Thukydides a Plutarchos. Grécke dejiny sa teda preberali komentovaním povinnej lektúry.

Antické dejiny, reálie a mytológiu vstrebávali študenti do seba aj v poetickej forme, a to ako súčasť súvekých básnických diel. Príkladom je mytologický epos trnavského profesora poetiky Štefana Čibu *Tyrnavia nascens* (Trnava 1706). Autor promočnej tlače opisuje na pozadí historických udalostí zrod

⁵ Grafický rozbor vydávania historickej literatúry pozri PORIEZOVÁ, M.: c. d., s. 84.

⁶ MARSINA, Richard: *Filozofická fakulta Trnavskej univerzity Petra Pázmaňa (1635–1777)*. In: *Studia historica Tyrnaviensia I.*, Trnava 2002, s. 25–35.

⁷ *Ratio studiorum. Regulae professoris rhetoricae.*

mesta Trnavy, pri ktorom stála samotná bohyňa múdrosti Pallas Athéna.⁸ Môžeme teda skonštatovať, že na nižšom stupni jezuitských škôl sa používal výklad z dejín jednak pri čítaní a komentovaní antických autorov, a to na doplnenie a ilustráciu, jednak ako báza, z ktorej vychádzali básnické diela.

Ako bolo už spomenuté, na filozofickej fakulte neboli dejiny v programe samostatného štúdia. V tomto smere sa odlišovali protestantské školy, ktoré mali pre vyučovanie dejín vyhradené hodiny a predpísané učebnice. Poslucháči nižších tried si rozširovali znalosti vo vlastivede predovšetkým prostredníctvom článkov v šlabikári a katechizmoch, ku ktorým podával komentár učiteľ.⁹ Vyučovanie histórie včlenil do svojho návrhu reorganizácie prešovského kolégia Ján Caban a malo obsahovať výklad všeobecných dejín, dejiny Grékov, Rímskej ríše a dejiny Uhorska. Dejiny sa prednášali podľa učebníc B. G. Struvia, L. von Imhofa a ďalších. Od dvadsiatych rokov 18. storočia boli k dispozícii aj učebnice domácich autorov, ktoré vychádzali zväčša pre potreby ich žiakov, napr. ako to bolo v prípade spomenutého evanjelického kňaza a pedagóga Mateja Bela.¹⁰

3. Historické diela vydávané v univerzitnej tlačiarňi

Pri hodnotení produkcie historických diel Akademickou tlačiarňou možno zvoliť dva prístupy: kvantitatívny a kvalitatívny. Druhý spomenutý predstavuje odborná erudícia diela a jeho rozsah, množstvo obrázkov či dodatkov. Celkový počet 93 titulov historických diel vypovedá o významnom zastúpení histórie v celkovej produkcii odbornej literatúry a zaraďuje ju na prvé miesto medzi vednými odbormi. Najproduktívnejším obdobím boli roky 1712–1753, keď sa eviduje 58 titulov.¹¹ Jazykové zloženie pri takmer absolútnej dominancii latinčiny zodpovedá tomu, že čitateľmi boli predovšetkým univerzitní študenti resp. vzdelanci, čiže primerane intelektuálne pripravená skupina obyvateľstva.

⁸ Stephanus CSIBA: *Tyrnavia nascens* – Štefan ČIBA: *Zrod Trnavy*. Preložil a na vydanie pripravil Jozef Kordoš. Edícia Scrinium Latino-Slovacum, zv. 5. Trnava 2011.

⁹ KOWALSKÁ, Eva: *Osvietenské školstvo (1711–1815). Nástroj vzdelania a disciplinizácie*. Bratislava 2014, s. 133.

¹⁰ RUŽIČKA, Vladislav: *Školstvo na Slovensku v období neskorého feudalizmu: (po 70. roky 18. storočia)*. Bratislava 1974, s. 90–91.

¹¹ PORIEZOVÁ, M.: *c. d.*, s. 84.

Z autorského hľadiska jednoznačne prevažujú domáci autori, a to príslušníci jezuitského rádu,¹² pričom ich pôsobenie a tvorba spadá do 18. storočia. V duchu jezuitských pravidiel pôsobili jednotliví autori ako vyučujúci nielen v Trnave, ale v pravidelných intervaloch sa presúvali a ich pôsobiskami sa stali aj ďalšie jezuitské kolégia v Uhorsku a v rakúskych krajinách. Zvyčajne prednášali v gymnaziálnych ročníkoch, prípadne predmety naplňajúce filozofické štúdiá a teológiu. Z toho dôvodu mnohých poznáme predovšetkým ako autorov rôznych náboženských a filozofických spisov.

Stimulom pre tých, ktorí boli činní na poli historického bádania, bola najčastejšie osobná iniciatíva a záujem vyvolaný štúdiom, prípadne už rozvíjané aktivity v tomto odbore napr. ich učiteľom či tútorom. Nepochybne podobné podnety existovali aj v prípade mladších autorov, doplnené aj o snahu pokračovať a nadviazať na dielo niektorého staršieho predchodcu. Zdôvodnenia vzniku konkrétnych titulov boli súčasťou úvodov, ak sa v diele nachádzali. Z nich sa mnohokrát dozvedáme viac o okolnostiach vzniku knihy, ale aj o autoroch, ktorí sa už téme venovali.¹³ K najčastejším motívom patrilo vyjadrenie potreby vzdelávania mládeže a národa pre dobro krajiny, potreba poznania domácich dejín, rezonuje v nich však aj záujem pokračovať v stopách konkrétného autora, snaha o skompletizovanie dejinných udalostí či obava zo zabudnutia významných činov a osobností. Ďalším podnetom bolo splnenie želania priateľom alebo snaha o očistenie dejín od chybného nazerania napríklad zo strany historika inej konfesie, príp. bolo napísanie knihy vyjadrením poďakovania mecénovi či významnej osobnosti z cirkevných alebo svetských politických kruhov.¹⁴

Ťažiskovou témou boli jednoznačne dejiny Uhorska. Jednotlivé diela približovali vo forme prehľadov, rozpráv či biografii politicko-spoločenské pomery, udalosti a pôsobenie svetských a cirkevných hodnostárov. Často spracovanou témou bolo obdobie 16.–18. storočia, ale pozornosť historikov sa zamerala aj na obdobia staršie. Spracovanie dvoch tém – Byzancie a tureckých sultánov, bolo podmienené úzkymi vzťahmi a stále rezonujúcim vojenským nebezpečenstvom a politickou situáciou vo vzťahu k týmto krajinám. Charakteristickým znakom skupiny historických prác je jednorazové vydanie. Počet prípadov opakovaného vydania je minimálny, čo platí aj pri

¹² Výnimku tvoria krajinskí hodnostári Žigmund Druget a Peter Révai (17. storočie), tretím je Matej Bel (1684–1749).

¹³ Bližšie k úvodom pozri: KARABOVÁ, Katarína: *Autorské príhovory ako významný prvok kontextuality literárneho diela*. Sambucus XII. Trnava 2017, v tlači.

¹⁴ KARABOVÁ, Katarína: *Maecenas ako podporovateľ básnikov a jeho nasledovníci v zrkadle dejín*. In: Bibliotheca Alexandrina III. Tomáš KLOKNER – Lukáš RYBÁR (edd.). Bratislava 2016, s. 69–79.

vydaniach v iných mestách Uhorska. Pri dielach zahraničných autorov (Johann Georg Schwandtner, Maximilian Dufrène, Orazio Torsellino, Antonio Sandini, Gregor Kolb a Erycius Puteanus) je okruh spracovaných tém širší.

Zaradenie historických diel do vydavateľského programu tlačiarne súviselo s viacerými okolnosťami. V situácii, aká vládla na univerzite vo vzťahu k histórii v prvopočiatoch jej činnosti, treba hľadať dôvody v osobných motíváciách a záujmoch. Tie sa neskôr rozšírili o snahy poznávať vlastné dejiny a nadviazať na činnosť starších autorov. V neposlednom rade treba hľadať motiváciu aj v celkovo pozitívnejšom prístupe k tejto disciplíne, ktorej poznaním sa priaznivo vplývalo na mladú generáciu. Výberové zaradenie zahraničných autorov sa nejaví ako programové či cielené. Predstavu o výške nákladu jednotlivých titulov si možno urobiť prostredníctvom zachovaného inventáru z roku 1773, kde sa počet exemplárov pohybuje od desiatok cez stovky až k niekoľkým tisícom.¹⁵

Rozvoj vo vydávaní historiografických diel nastal na univerzite postupne, o začiatkoch môžeme hovoriť v tridsiatych rokoch 17. storočia. Snaha o historické bádanie kulminovala začiatkom päťdesiatych rokov 18. storočia. Pozitívom tohto procesu bol posun vpred v metódach i tematickom zameraní historického výskumu a vydanie takých titulov, ktoré pripravili podklady pre ďalšie skúmanie dejín Uhorska v nasledujúcom období.

4. Historické diela venované staroveku

Ako vyplýva z predchádzajúcich informácií, nie je možné hovoriť o tom, že dejiny starovekých civilizácií by stáli v strede záujmu trnavských historikov. Z publikácií, ktoré vyšli v trnavskej akademickej tlačiarňi, sme identifikovali len jednu, ktorej nosnou témou je antika. V ostatných prípadoch ide skôr o dejinné prehľady, ktorých cieľom je podať študentovi súvislý historický výklad o jednotlivých štátoch, ich politickom zriadení či vojnových konfliktoch, ktoré viedli. Cieľ, ktorý sa pritom sledoval, súvisel najmä so snahou o pochopenie historickej bázy, z ktorej vyrástlo kresťanstvo. To, že knihy nevyšli tlačou, však neznamená, že neexistovali v rukopisoch, v podobe príprav univerzitných pedagógov na prednášky. Najmä od roku 1753, od reformy univerzitného vzdelávania, keď podľa nariadenia panovníčky Márie Terézie museli mať všetky predmety prednášané na univerzite učebné texty, začali masovo vznikať písomné prípravy pedagógov, ktoré postupne vychádzali v podobe učebníc v univerzitnej tlačiarňi. Pokiaľ pôsobil profesor na univer-

¹⁵ PORIEZOVÁ, M.: *c. d.*, príloha.

zite len krátko, zachovali sa v rukopisoch, odpisoch, príp. v podobe poznámok z prednášok od niektorého zo študentov.

Samostatnú kapitolu tvoria vydania klasických autorov. V prológoch k jednotlivým latinským, menej gréckym historikom sú zachytené historické okolnosti vzniku diela, resp. dejinný vývoj daného obdobia. Práve skutočnosť, že v jezuitskom systéme vzdelávania mali klasickí autori pevné a striktne stanovené miesto v učebných osnovách, v podstate na všetkých školách rovnako, nás vedie k názoru, že museli teda vychádzať vo veľkých nákladoch vo väčších tlačiarenských centrách v správe jezuitov. A to považujeme za dôvod, prečo sme vo vydavateľskom programe univerzitnej tlačiarne našli len jedno vydanie latinského diela rímskeho historika. V centre záujmu stál dejepisec, politik a štátnik Gaius Iulius Caesar. Aj keď by sme čakali, že v popredí bude – hlavne pre svoj výchovný charakter – jeho historické dielo o občianskej vojne, v roku 1676 vyšli *Commentarii de bello Gallico*.

Spomedzi ostatných historických diel vydávaných na univerzite sa tematicky vyčleňoval inak málo známy jezuitský autor Georgius Csussen (*Csussen, Tsussen*; 1727–1764). Rodák z Györu (dnes na území Maďarska) vstúpil do Spoločnosti Ježišovej v roku 1743 vo veku šesťnásť rokov. O jeho štúdiu nemáme podrobnejšie záznamy, vieme však, že pôsobil v Bratislave ako učiteľ gramatiky, na Záhori v meste Skalica učil gréčtinu, v Trnave viedol triedu rétoriky, stál na čele viedenského Tereziána, v Šoprone bol knihovníkom, až napokon predčasne, ako tridsaťsedem ročný zomrel v Trenčíne. Známe je len jediné jeho latinské dielo *Dissertationes, altera de coloniis Romanorum in genere, altera de coloniis Romanorum in Pannonia*.¹⁶ Prácu, ktorá vyšla počas jeho jednoročného pôsobenia na Trnavskej univerzite v roku 1753 ako promočná tlač,¹⁷ venovala pri príležitosti magisterskej promócie trieda rétorov svojim starším kolegom, magistrom filozofie. Na rozdiel od iných promočných tlačí mala nezvyčajne veľký rozsah sto tridsiatich štyroch strán vrátane obrazovej prílohy. V súlade s jezuitskými zvyklosťami je na titulnom liste uvedené len meno promotóra promočného aktu Štefana Gaža (*Gaso*), nie

¹⁶ STOEGER, Johannes Nepomuk: *Scriptores Provinciae Austriacae*. Vienna 1855, s. 53.

¹⁷ V prípade promočných tlačí mohlo ísť o rôzne typy dokumentov od grafických listov, cez samostatné knižné vydania, tézy dizertácií a pod. Tlače boli spojené s udeľovaním jednotlivých titulov na univerzite a museli sa riadiť presne stanovenými pravidlami. Spravidla obsahujú zoznam promovaných študentov, príp. je pripojený menoslov sponzorov. Titulný list plní funkciu promočného oznámenia, na ktorom je uvedený dátum, meno promotóra a často aj dedikácia. V prípade, že sa v triede nenachádzal šikovný žiak, promočnú tlač napísal profesor.

autora. Dielo sa však Csussenovi v bibliografiách bez akýchkoľvek pochyb pripisuje.¹⁸

V prvej časti podal veľmi jednoduchý, no pútavý výklad o rímskych provinciách vo všeobecnosti, kým druhú obsahovo orientoval na rímsku provinciu Panóniu. Hneď na začiatku prvej časti autor deklaruje, na aké otázky jeho text odpovie: čo sú to provincie, aké druhy provincií poznáme, ako vznikajú a aké štátne zriadenie je v nich. Podľa Csussena sú „provincie menšie mestá, ktoré sú určené na bývanie pre obyvateľov väčších miest“.¹⁹ Okrem toho nazýva autor provinciami aj mestecká, ktoré osídlili obyvatelia Ríma, a tie následne prijali ich zriadenie: „Latinské provincie sú tie, ktoré sa zvykli riadiť podľa latinského práva.“²⁰ Samostatnú kapitolu venuje právam a povinnostiam obyvateľov provincií.

Autor pri výklade vychádza z rímskych a gréckych autorov, ktorých cituje. Odkazuje napr. na Cicerona, Caesara, Livia, Plinia. Teoretickú časť Csussen dopĺňa epigrafickými nápismi s presným udaním miesta výskytu či nálezu. Text, ktorý môžeme charakterizovať ako učebný, je opatrený pomerne rozsiahlym poznámkovým aparátom, navyše má kniha pôsobivú grafickú stránku. Vhodný doplnok k textovej časti tvorí numizmatický materiál, konkrétne obojstranné vyobrazenia mincí z rôznych provincií. Môžeme sa len domnievať, že ide o rímske mince, ktoré boli súčasťou bohatých zbierok Trnavskej univerzity. Druhú časť tvoria opisy vybraných provincií, medzi ktorými zaznamenávame lokality ako Sabaria, Scarabantia, Sala, Brigetium, Mursa. Autor sa venuje okolnostiam ich vzniku, zaraďuje ich typovo a charakterizuje aj ich prepojenosť s tzv. materským mestom.

Pre univerzitu je v druhej polovici 17. storočia charakteristická postava Martina Sentivániho (*Szentiványi, Svätójánsky*; 1633–1705), osobnosti, ktorá bola v mnohých ohľadoch úzko spätá s fungovaním školy, jej tlačiarňou i vedeckou produkciou a preto sa jej budem venovať podrobnejšie. Pochádzal zo starej liptovskej zemianskej rodiny, ktorej rodinné sídlo bolo v Liptovskom Jáne. Do spoločnosti vstúpil ako dvadsaťročný a štúdium absolvoval v Trnave i Viedni. Jeho pedagogická činnosť sa spája s pôsobením na rôznych stupňoch jezuitských škôl, kde vyučoval gramatiku, rétoriku, kazuistiku, matematiku i kontroverziu. Oplýval výbornými organizačnými schopnosťami,

¹⁸ KÄFER, Stephanus – KOVÁCS, Esther: *Ave Tyrnavia! Opera impressa Tyrnaviae typis academicis 1648–1777*. Budapestini – Strigonii – Tyrnaviae 2013, 1753/24, s. 174.

¹⁹ CSUSSEN, Georgius: *Dissertationes, altera de coloniis Romanorum in genere, altera de coloniis Romanorum in Pannonia*. Tyrnaviae 1753, s. 2.

²⁰ CSUSSEN, G.: c. d., s. 7.

ktoré ho predurčili do vysokých akademických funkcií – v roku 1679 sa stal dekanom Filozofickej fakulty, o tri roky neskôr dokonca rektorom Trnavskej univerzity, v poradí štrnástym.

Pre rozvoj trnavskej univerzitnej tlačiarne sa stal veľmi významným jeho prínos vo funkcii riaditeľa (*praefectus*). Počas svojho dvadsaťdva ročného pôsobenia sa postaral o výrazné kvalitatívne zlepšenie tlačiarenskeho vybavenia, keď zakúpil rôzne typy písiem, nové tlačiarenské lisy a uzavrel zmluvy na dovoz papiera z liptovských papierní. Riešil aj priestorové a finančné problémy, najmä spor s mestom ohľadne platenia daní.

Od roku 1688 pôsobil ako cisársky cenzor a zaviedol vydávanie vydavateľského programu tlačiarne v podobe, v akej ho poznáme z dnešných vydavateľstiev. Chcel tak dosiahnuť, aby sa vydávali rôznorodé knihy užitočné pre širšie vrstvy obyvateľstva. Veľkú zásluhu si Sentiváni získal, keď usporiadal univerzitnú knižnicu a tlačou vydal jej katalóg obsahujúci údaje o 5331 knihách rozdelených do 21 odborových skupín.

Sentiváni je autorom množstva spisov, ktoré ho vďaka svojmu tematickému záberu radia medzi polyhistorov, vďaka počtu zase medzi najproduktívnejších autorov svojej doby. Napísal práce právnické, teologické, prírodovedné, obsiahol problémy fyziky, optiky, hydrológie, botaniky, biológie. Exaktnosť jeho diel ho predurčila stať sa autorom komplexného diela miscellaneového žánru,²¹ ktorým sa zaradil medzi prvých autorov tohto typu vedeckých diel na území Uhorska.

Sentivániho životným dielom bola trojzväzková zbierka *Curiosora et selectiora variarum scientiarum miscellanea*, pre ktorú sa zaužíval skrátený názov *Miscellanea*. Považovaná je za priekopnícke dielo a prvý samostatný koncept akademickej činnosti Trnavskej univerzity.²² Ako naznačuje samotné použitie komparatívov v názve, autor neplánoval vydať všetky zhromaždené informácie, ale vyselektovať pre zaneprázdneného čitateľa tie, ktoré považoval za dôležité.²³ Ide o akési kompendium znalostí, ktoré bola schopná univerzita poskytnúť svojim študentom i učiteľom. *Miscellanea* sa stali obľúbenou príručkou v európskych vedeckých knižniciach, stali sa známymi aj mimo územia Uhorska a vyšli v tlačiarňach vo Viedni, v Kolíne aj Varšave. V diele si našla svoje miesto uhorská história a v prehľadovej forme i antické

²¹ Blížšie k tomu: Martin SENTIVÁNI: *Dissertatio cosmographica seu de mundi systemate – Sústava sveta. Kozmografická štúdia*. Na vydanie pripravil a preklad s komentárom vyhotovil Svorad ZAVARSKÝ. In: Slavica Slovaca, 46, 2011, 3. Supplementum. Predslov, s. 3.

²² HOLOŠOVÁ, Alžbeta: *Rektori Trnavskej univerzity 1635–1777/1992–2008*. Trnava 2009, s. 44–52.

²³ HĽAVATÁ, Veronika – SIPEKIOVÁ, Nicol: *Polyhistor Martin Sentiváni a jeho Miscellanea*. In: Vivat, crescat, floreat Universitas Tyrnaviensis! E. JURÍKOVÁ, L. TRÁČIK (edd.). Trnava 2013, s. 58.

dejiny a realie. Z práce vychádzali aj tematicky zamerané výťahy, ktoré sa vydávali ešte niekoľko rokov po autorovej smrti.

Zo staroveku sa Sentiváni zameral na problematiku siedmich divov sveta, ktorých opis v poradí piatej dizertácii nazval *Discursum de memorabilibus mundi complectens*.²⁴ Samotnú tému „divov“ využil na prezentáciu svojich vedomostí z histórie, geografie, kultúry, architektúry a iných odborov. Antické poňatie siedmich divov obohatil o novodobé poznatky, takže mu po erudovanom výklade poskytli akýsi základ pre prepojenie s neskoršími obdobiami a súčasnosťou. V prvej časti o egyptských Tébach poskytol informácie nielen o samotných Tébach, ale zmieňuje sa aj o Babylone či Ninive, o mestách Zuinsai, Hamadan a Osacum. Druhá časť s názvom Chrám Diany opisuje jednak slávny antický chrám zasvätený božskej lovkyni, ale aj chrámy v Ríme, Konštantínopole či dokonca vo Viedni. Tretia časť nazvaná Mauzóleum sa venuje najznámejším hrobkám v Egypte, Hadrianovej i Augustovej, aby autor ukončil rozprávanie pri hrobkách českých a uhorských kráľov. V časti *Babylonské múry* sa vymenovávajú vládcovia, ktorí opevnenia stavali resp. ich posilňovali či predlžovali. Napokon pri opise Rhodského kolosu sa nachádzajú informácie o iných podobných veľkolepých stavbách sveta, ktoré div inšpiroval. Medzi posledné dva divy zaradil sochu Jova Olympského a rímsky Kapitól.

Antickej mytológie sa sčasti dotkol aj v stati o veštení, ktoré odsudzuje. Zaoberá sa rôznymi typmi veštenia – napr. z pohybu a postavenia hviezd, z fyziologického usporiadania ľudského tela, zo snov či pomocou čarovného prútika. Z dnešného pohľadu je interesantná aj kapitola o bájných tvoroch, medzi ktoré zaradil jednorožca, grifov, sirény, tritónov, ale aj kameň mudrcov a čarovné bylinky.

Sentivániho *Miscellanea* svedčia o nezvyčajnej rozhladenosti autora, ako i schopnosti spájať jednotlivé fakty, usporiadať ich a v prijateľnej podobe poskytnúť čitateľovi vyselektovaný súhrn poznatkov. Martin Sentiváni bol nadšeným obdivovateľom vedeckých výdobytkov a pokroku, ale napriek kritickému mysleniu, ktorým sa priblížil k blížiacemu sa osvietenstvu, stála u neho na prvom mieste vždy viera.²⁵ Jeho rozsiahle dielo stále čaká na docenenie vo vedeckej komunite. Istou predzvestou komplexného interdiscipli-

²⁴ SZENTIVÁNY, Martinus: *Curiosora et selectiora variarum scientiarum miscellanea. In tres partes divisa. Quarum prima continet: Curiosas dissertationes psychico-mathematicas. Altera curiosas ephemerides ac curiosas rerum variarum observationes. Tertia diversas synopses chronologicas. Decas prima*. Tyrnaviae 1689.

²⁵ ZAVARSKÝ, Svorad: *Martin Sentiváni: Grécka Schizma a únia. Historicko-polemická dizertácia*. In: Sambucus. Práce z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky. Daniel ŠKOVIERA (ed.). Trnava 2005, s. 12.

nárneho výskumu, ktorý by bol v tomto prípade žiaduci, je bilingválna edícia kozmografickej štúdie o Sústave sveta (*Dissertatio cosmographica de mundi systemate*),²⁶ ako aj preklad časti o ľuďoch s rôznymi telesnými abnormalitami, ktorý bol uverejnený spolu s edíciou latinského textu ako príloha k štúdii dvojice autoriek V. Hlavatej a N. Sipekiovej.²⁷

5. Chronologické a prehľadové práce

Jezuiti pôsobiaci v nemecky hovoriacich oblastiach ako prví pochopili, akým veľkým nedostatkom ich vzdelávacieho systému je absencia vyučovania dejepisu. Práve oni sa na začiatku 18. storočia začali výučbe dejín systematickejšie venovať. V znamení tohto snaženia a v kontexte situácie, keď potrebné učebnice chýbali, sa zrodila šesťdielna učebnica Maximiliana Dufrena (1688–1765) *Rudimenta historica*.²⁸ Dostala sa aj do vydavateľského plánu trnavskej tlačiarne a vychádzala postupne od roku 1731 do roku 1777, teda viac ako štyridsať rokov. Jednotlivé časti oboznámili čitateľa s dejinami od stvorenia sveta, členením foriem spoločnosti, s dejinami Rímskej ríše a opisom jednotlivých európskych krajín a panovníckych dynastií. Piata časť bola venovaná geografii, šiesta výkladu cirkevných dejín. Táto prehľadne upravená učebnica vo forme otázok a následne odpovedí bola určená gymnazistom, ako to dokladá aj jej podnázov „juventutem ... pro gymnasiis societatis Jesu“. O obľube diela svedčí počet vydaných kusov – náklad počítal spolu 2–4 tisíc výtlačkov. Čo sa týka jej obsahu, práca nenaplnila očakávania, pretože nemala vedecký ráz. Jej hlavným cieľom bolo zdôrazniť triumfálny pohľad na cirkev a posilnenie mládeže predovšetkým vo viere.

V druhom zväzku sa autor venuje dejinám štyroch významných starovekých monarchií – Sýrskej, Perzskej, Gréckej – zvlášť pred Alexandrom Macedónskym a po jeho smrti a osobitne Rímskej ríši. V jej histórii akcentuje založenie Ríma, dobu kráľovskú a republiky, obdobie púnskych vojen a občianske vojny. Z cisárstva sa zameriaval najmä na životopisy jednotlivých panovníkov s rozdelením do prvého, druhého a tretieho storočia nášho letopočtu, a to s ohľadom na ich morálne a charakterové vlastnosti, najmä vzťah ku kresťanom.

²⁶ ZAVARSKÝ, Svorad: *Dissertatio cosmographica de muni systemate – Sústava sveta. Kozmografická štúdia*. Edícia textu s prekladom a komentárom. In: *Slavica Slovaca*, 46, 2001, 3 (Supplementum).

²⁷ HLAVATÁ, V.: – SIPEKIOVÁ, N.: c. d., s. 58.

²⁸ Jednotlivé diely vychádzali počas desaťročí v Trnave až do roku 1772. Okrem toho vyšli aj v Košiciach, ale pôvodne boli vytlačené v nemeckých tlačiarnach.

Zo zahraničných autorov, ktorých diela boli vytlačené v Trnave v prvej polovici 18. storočia, registrujeme meno talianskeho jezuitu, filológa Orazia Torsellina (Horatius Tursellinus; 1545–1609). Okrem jazykovedného diela o latinčine²⁹ pripravil rozsiahlu historickú prácu *Epitome historiarum*. Zamerail sa v nej na významné osobnosti Starého zákona, ale aj rímskych kráľov a cisárov až do roku 1595. V úvode sa vyznal zo svojej záľuby v dejinách, ktoré ho zaujímali od mladosti, a vyslovil nádej, že pripravil dielo užitočné, výstižné a krátke. V Trnave vyšlo v roku 1723 ako doplnené a pomerne rozsiahle – takmer 500 stranové vydanie, siahajúce udalosťami do roku 1723.³⁰

Pri výpočte historických kníh, ktoré boli v Trnave vydané, treba spomenúť prácu ďalšieho zahraničného autora, ktorým bol Erycius Puteanus (vl.m. Henrik van de Putte alebo aj Henri de Puy (1574–1646), holandský filozof a hudobník, ktorý ako profesor literatúry pôsobil určitý čas aj v Miláne. V Trnave vyšlo v dvoch vydaniach len jedno z jeho diel – *Historiae barbaricae* (1744), ktoré pojednáva o vpáde barbarských kmeňov do Itálie. Doplnil ho chronologickým prehľadom udalostí.

Hneď začiatkom 18. storočia vyšli ďalšie dva tituly, ktoré sa zaoberali chronológiou dejín svetských aj cirkevných. *Compendium chronologiae sacrae et profanae* z roku 1701 je anonymné, autorom druhého bol Gabriel Serdaheli (1660–1726), autor teologicko-filozofických spisov. Spis *Fax chronologica* je zostavený ako prehľad dejinných udalostí, ktoré sú však usporiadané podľa tematických skupín. Môžeme tak sledovať určitú mieru kritického historického myslenia a vývoj istých dejinných a politických javov v rôznych spoločenských systémoch a časových obdobiach. Samostatne sa totiž venuje napr. cirkevným koncilom, vojnám dobyvateľským i obranným, zakladaniu miest a staviteľom. To isté vročenie má aj titul *Historia universalis*, vydaný pod menom Joanna Floriana Kollera, príslušníka paulínskeho rádu.

Novou témou, ktorá sa objavila u domácich autorov a zo širšieho hľadiska ju môžeme priradiť k starovekým dejinám, boli dejiny Byzantskej a Osmanskej ríše a ich panovníci. František Borgia Kéri (1702–1768), významný fyzik a astronóm pôsobiaci aj v Trnave, spracoval námet byzantských dejín z dôvodu ich dávnych spoločných vzťahov s územím vtedajšieho Uhorska. Ako píše ďalej v úvode, chcel upraviť už existujúce diela tohto zamerania do plynulého dejinného prehľadu, určeného mládeži tak, aby sa nič podstatné nevytratilo. Tieto kompendiá pod názvom *Epitome historiae Byzantinae* vychádzali v rokoch 1738 až 1746. Podobne vypracoval aj prehľad byzantských panov-

²⁹ *De particulis latinae orationis*. Rím 1598.

³⁰ Na rozdiel od domácich titulov toto dielo je opatrené dvomi vecnými registrami a samostatnými zoznamami mien a cudzích výrazov.

nikov *Imperatores Orientis*, ktorý vyšiel v roku 1744 a sledoval ich panovanie od Konštantína Veľkého až k poslednému byzantskému cisárovi Konštantínovi VII., teda po dobytie Byzancie Turkami v roku 1453.

Na túto tému nadviazal vo svojom diele *Imperatores Otomanici* filozof a teológ Mikuláš Schmitth (1707–1767), pôsobiaci trinásť rokov na univerzite. Uvedený titul vyšiel dva razy. V rokoch 1747–1752 postupne v deviatich zväzkoch, po druhý raz v dvoch dieloch v rokoch 1760–1761. V úvode k tomuto vydaniu Schmitth spomína aj Kériho dielo *Imperatores Orientis*, ktorého pokračovaním má byť práve jeho práca – kompilácia o tureckých sultánoch a ich výbojoch, ktorá končí rokom 1716. Možno povedať, že na univerzite sa položili základy slovenskej turkológie, ktorá patrila k najstarším orientalistickým odborom na Slovensku. Pramenila totiž z veľmi živej politickej reality a neskôr z intenzívnych snáh o oživenie obchodu s Osmanskou ríšou.³¹

6. Záver

Počas existencie jezuitskej Trnavskej univerzity v rokoch 1635–1777 nestála výučba dejín staroveku v popredí záujmu. Antické dejiny sa vyučovali len ako súčasť výkladu a komentára k dielam antických autorov, predovšetkým latinských, v obmedzenej miere aj gréckych. Tomu zodpovedala aj štruktúra vydávaných publikácií, ktoré vychádzali v univerzitnej tlačiarňi. Súviselo to jednak s jezuitskou koncepciou vzdelávania vychádzajúcou zo študijného poriadku *Ratio studiorum*, v popredí ktorého stála latinčina ako základ pre ďalšie štúdium, jednak s dobovým chápaním histórie. Diela rímskych historikov tvorili jednu časť lektúry pre študentov dvoch posledných ročníkov počas štúdia na filozofickej fakulte. Monotematické historické práce zamerané na starovek sa v Trnave nevydávali, dejiny Grécka a Ríma boli len súčasťou chronologických prehľadov. Jedinou skutočne historickou prácou je atypická promočná tlač o provinciách, ktorá vyniká nielen svojím rozsahom, ale aj metodickým spracovaním a bohatou obrazovou prílohou.

³¹ KOPČAN, Vojtech: *Trnavská univerzita a orientalistika*. In: ČIČAJ, Viliam (ed.): *Trnavská univerzita v slovenských dejinách*. Bratislava 1987, s. 196.

RESUMÉ

ANTIQUITATES ROMANAE – UČEBNICE STAROVEKU Z PROSTREDIA JEZUITSKEJ TRNAVSKÉJ UNIVERZITY

V jezuitskom systéme vzdelávania nebolo vyučovanie histórie nosným predmetom. Staroveké dejiny sa vyučovali len ako súčasť výkladu a komentára k dielam antických autorov, predovšetkým latinských, v obmedzenej miere aj gréckych. Tomu zodpovedala aj vydavateľská produkcia publikácií, ktoré vychádzali v univerzitnej tlačiarni historickej Trnavskej univerzity (1635–1777). Podstatnú časť informácií o antike mohli študenti získať počas lektúry rímskych a čiastočne gréckych historikov v dvoch posledných ročníkoch počas štúdia na filozofickej fakulte. Samostatné monotematické historické práce zamerané na starovek sa v Trnave v 18. storočí nevydávali, dejiny Grécka a Ríma boli len súčasťou chronologických prehľadov. Jedinou skutočne historickou prácou je atypická promočná tlač o provinciách od jezuitu Georgia Csussena *Dissertationes, altera de coloniis Romanorum in genere, altera de coloniis Romanorum in Pannonia*, ktorá vyniká svojím rozsahom, metodickým spracovaním a bohatou obrazovou prílohou.

Kľúčové slová: antika, výučba dejepisu, jezuiti, Trnavská univerzita (1635–1777)

SUMMARY

ANTIQUITATES ROMANAE – ANCIENT HISTORY TEXTBOOK OF THE JESUIT TRNAVA UNIVERSITY

The Jesuit system of education did not emphasize history as a main subject. Ancient history was taught only as a part of lectures and commentaries on Latin and partially Greek works written by ancient authors. This trend was also reflected by book production of the press at the historical Trnava University (1635–1777). Students might receive the essential part of information regarding Ancient times during lectures on Roman and partially Greek historians in the last two years of their study at the Faculty of Arts. Monothematic history works, aimed at Ancient times, were not published separately in Trnava in the course of the 18th century so that history of

Greece and Rome became a part of chronological summaries. The only real history work is an atypical graduation print about provinces by the Jesuit Georgius Csussen *Dissertationes, altera de coloniis Romanorum in genere, altera de coloniis Romanorum in Pannonia*, which is outstanding because of its length, methodological processing and great amount of images.

Keywords: Ancient times, history lessons, Jesuit Trnava University (1635–1777)

Translated by Mgr. Hana Ferencová

doc. Mgr. Erika Juríková, PhD.
Katedra klasických jazykov
Filozofická fakulta
Trnavská univerzita
Hornopotočná 23
918 43 Trnava
Slovenská republika
e-mail: erika.jurikova@truni.sk